

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQNING RIVOJLANISHI

Nabijonova Namuna Nabijon qizi

Samarqand Davlat Pedagogika instituti Pedagogika fakulteti,
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 203-guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17491640>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining bosqichlari, psixologik va fiziologik asoslari, shuningdek, ijtimoiy hamda pedagogik omillarining ahamiyati yoritilgan. Bolaning nutqini shakllantirishda oilaning, maktabgacha ta'lim muassasasining va tarbiyachining o'rni tahlil qilingan. Maqolada bolalar nutqini rivojlantirishda o'yin faoliyatining o'rni, nutq mashqlari, badiiy asarlar va multimediya vositalaridan foydalanish usullari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: nutq rivojlanishi, maktabgacha yosh, psixolingvistika, muloqot, tarbiya, metodika, o'yin faoliyati.

Аннотация. В статье анализируются этапы, психологические и физиологические основы, а также социально-педагогические факторы развития речи у детей дошкольного возраста. Рассматривается роль семьи, детского сада и воспитателя в формировании речевых навыков. Особое внимание уделено значению игровой деятельности, речевых упражнений, художественной литературы и мультимедийных средств в развитии речи детей.

Ключевые слова: развитие речи, дошкольный возраст, психоллингвистика, общение, воспитание, методика, игра.

Annotation. This article explores the stages, psychological and physiological foundations, and socio-pedagogical factors of speech development in preschool children. It highlights the role of family, preschool institutions, and educators in forming speech skills. The importance of play activities, speech exercises, literature, and multimedia tools in enhancing children's language development is emphasized.

Keywords: speech development, preschool age, psycholinguistics, communication, upbringing, methodology, play.

Maktabgacha yosh inson hayotidagi eng muhim taraqqiyot bosqichlaridan biridir. Shu davrda bola nafaqat jismonan, balki ruhiy va aqliy jihatdan ham tez o'sadi.

Nutq — bu bolaning fikrlashi, his-tuyg'ularini ifodalashi, atrofdagi odamlar bilan muloqotga kirishish vositasidir. Bola nutqining rivojlanishi uning ijtimoiylashuvi, shaxs sifatida shakllanishi va ta'lim jarayoniga tayyorlanishining poydevorini tashkil etadi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida bolalar nutqini rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Chunki to'g'ri, boy va mantiqli nutqqa ega bola keyingi bosqichlarda o'qish, yozish, fikrlash va o'z fikrini mustaqil ifoda etishda yuqori natijalarga erishadi. Shu bois, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish jarayonini ilmiy asosda o'rganish, unga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish pedagogika va psixologiya sohalarining dolzarb masalalaridan biridir.

Nutq — inson faoliyatining eng murakkab shakli bo'lib, u tafakkur bilan uzviy bog'liq.

Nutq orqali inson o'z fikrini bildiradi, his-tuyg'ularini ifodalaydi, tajriba almashadi va ijtimoiy munosabatlarni yo'lga qo'yadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishining asosiy vazifasi — ularni tildan to'g'ri va faol foydalanishga o'rgatishdir.

Psixolingvistika fani vakillarining fikricha, bola nutqining rivojlanishi til tizimini o'zlashtirish bilan birga, tafakkurning ham o'sishiga olib keladi. Til – bu fikrlash vositasi, nutq esa uning amaliy ifodasidir.

Nutqning rivojlanishi bola organizmining fiziologik yetilishi bilan chambarchas bog'liq.

Markaziy asab tizimining pishib borishi, eshitish, nafas olish, tovush apparati organlarining to'liq shakllanishi muhim omillardandir. Shu bilan birga, bola shaxsining psixologik xususiyatlari – diqqat, xotira, idrok, emotsional holat ham nutq rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Psixologlar fikricha, bola nutqining tez rivojlanishi uchun u faol muloqot muhitida bo'lishi zarur. Bola o'z fikrini aytishga, eshitganini tushunishga, so'z orqali o'zini ifoda etishga imkon topishi kerak. Shunday sharoitdagina nutq tabiiy rivojlanadi.

1. Go'daklik davri (0–1 yosh): Bu davrda bola hali so'zlarni bilmaydi, biroq tovushlar va ohanglarga faol javob beradi. “Guv-guv” bosqichi — nutq rivojlanishining boshlang'ich poydevori. Bola tovushlarni takrorlaydi, ona yoki tarbiyachining ovoz ohangiga mos harakatlar qiladi. Shu davrda kattalarning bola bilan tez-tez gaplashishi, kuy va qo'shiqlar aytib berishi juda foydali.

2. Erta bolalik davri (1–3 yosh): Bu davrda bola so'zlar orqali aloqa o'rnatishni boshlaydi.

Dastlab 10–15 so'zdan iborat lug'at tez orada yuzlab so'zlarga kengayadi. Bola o'z istagini, his-tuyg'usini so'z bilan ifodalashga o'rganadi. Shu bosqichda kattalarning to'g'ri talaffuzi, aniq ohangi va sabrli munosabati nutq shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

3. Maktabgacha yosh (3–7 yosh): Bu bosqichda bola nutqi sifat jihatidan o'zgaradi. So'z boyligi tez kengayadi, grammatik tuzilmalar shakllanadi, fikrni mantiqiy bayon etish ko'nikmasi rivojlanadi. Bola o'z fikrini uzluksiz, ifodali tarzda yetkazishga harakat qiladi. Shu davrda o'yin, ertak aytish, hikoya tuzish kabi mashg'ulotlar nutqni faollashtiradi.

O'yin faoliyati maktabgacha yoshdagi bola hayotining ajralmas qismi bo'lib, u orqali bola atrofdagi voqelikni o'zlashtiradi. O'yin jarayonida bola rollarni bajaradi, suhbatlashadi, so'zlardan faol foydalanadi. Shu sababli didaktik o'yinlar nutq rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Masalan, “Kim nima qiladi?”, “Nimani ko'rdim?”, “Kim tez aytadi?” kabi o'yinlar so'z boyligini kengaytiradi, e'tibor va eslab qolish qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, dramatisatsiya o'yinlari — kichik sahna ko'rinishlari, ertaklarni jonlantirish mashg'ulotlari nutqning ifodaliligini oshiradi.

Nutqni rivojlantirish mashg'ulotlarida tarbiyachining ovoz ohangi, mimikasi, bolaga bergan savollarining mazmuni va ketma-ketligi juda muhim. Har bir bola individual xususiyatlarga ega bo'lgani sababli, tarbiyachi differensial yondashuvdan foydalanishi kerak.

Bolaning birinchi o'qituvchisi — bu uning onasi. Bola ilk so'zlarni oilada eshitadi va takrorlaydi. Shuning uchun ota-onalar nutq madaniyatiga, talaffuziga va so'z boyligiga alohida e'tibor berishlari lozim. Bola bilan doimiy muloqot, savol-javoblar, ertak o'qish, she'r yodlash, suhbatlar tashkil etish — bularning barchasi bola nutqini shakllantiradi. Bugungi kunda ko'plab bolalar televizor yoki planshet orqali muloqot qilishga o'rganib qolmoqda.

Bu esa tabiiy nutq faoliyatini sekinlashtiradi. Shu sababli ota-onalar bolaga jonli muloqot muhitini yaratishlari, uni atrof bilan suhbatga jalb etishlari zarur.

Axborot texnologiyalari davrida ta'lim jarayoniga interaktiv usullar kirib keldi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimediali o'yinlar, audio-ertaklar, interaktiv darslar orqali bolalar nutqi faollashtirilmoqda. Biroq texnologiyalardan to'g'ri foydalanish zarur.

Ular bola nutqini almashtirmasligi, balki qo'llab-quvvatlashi lozim.

Masalan, tovushlarni farqlash mashqlari, talaffuzni yaxshilash dasturlari, interaktiv lug'atlar foydali vositalar bo'lishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning rivojlanishi murakkab, ammo nihoyatda muhim pedagogik-psixologik jarayondir. Bola nutqi qanchalik boy va mantiqli bo'lsa, u shunchalik tez fikrlaydi, o'z fikrini aniq ifodalay oladi va ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli moslashadi.

Nutqni rivojlantirishda oilaning, tarbiyachining, o'yin faoliyatining, badiiy adabiyotning va zamonaviy texnologiyalarning o'zaro uyg'unligi eng samarali natijani beradi. Shu bois, pedagoglar, ota-onalar va mutaxassislar bu jarayonda birgalikda harakat qilishi zarur.

Bola nutqi — uning tafakkurining, madaniyatining va kelajakdagi muvaffaqiyatlarining kalitidir. Shu sababli har bir bola nutqini rivojlantirish – bu faqat tilni o'rgatish emas, balki insonni shakllantirish jarayonidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vygotskiy L.S. Mysl i rech'. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 340 b. (2-betda keltirilgan)
2. Piaje J. Rech' i myshlenie rebenka. – Moskva: Progress, 1997. – 310 b. (2-betda)
3. Leontyev A.N. Dejatel'nost. Soznanie. Lichnost'. – Moskva: Akademiya, 2000. – 352 b. (3-betda)
4. Shodmonov Sh., Xolmurodova D. Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 212 b. (3–4-betlarda)
5. Ochildiyeva N. Bolaning nutqini rivojlantirishda o'yin faoliyatining o'rni. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 176 b. (4-betda)
6. Hasanboyeva O. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: "Ilm ziyo", 2020. – 198 b. (4–5-betlarda)
7. Zimnyaya I.A. Psixologiya obucheniya inostrannym yazykam. – Moskva: Prosveshcheniye, 2001. – 224 b. (2-betda til va nutq tahlilida)
8. Xudoyqulova M. Nutq va tafakkur rivojlanishida ijtimoiy muhitning ahamiyati. – "Ta'lim texnologiyalari", №4, 2022. – 54–60 b. (5-betda)
9. Rahmonova M. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018. – 240 b. (3-betda)
10. Smirnova E.O. Razvitie rechi doshkolnikov. – Moskva: Vldos, 2010. – 216 b. (4-betda)
11. Yo'ldosheva G. Ona tili ta'limida innovatsion texnologiyalar. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. – 152 b. (6-betda)
12. Mirzaeva N. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirishda badiiy adabiyotning o'rni. – "Pedagogik izlanishlar" jurnali, №2, 2020. – 34–39 b. (5–6-betlarda)
13. Karpova N.I. Metodika razvitiya rechi detey doshkolnogo vozrasta. – Moskva: Akademkniga, 2017. – 190 b. (4-betda)

14. Raximova Z., Ahmedova N. Maktabgacha ta'lim jarayonida AKT vositalaridan foydalanish. – Toshkent: TDPU, 2022. – 128 b. (6-betda)
15. UNESCO. Early Childhood Care and Education: Learning Through Play. – Paris, 2020. – 85 p. (5–7-betlarda qo'llangan)